

## PRETPOVIJEST PHAROSA

NIKŠA PETRIĆ

Centar za zaštitu kulturne baštine, Hvar

*The Center for the Protection of Cultural Heritage, Hvar*

UDK/UDC: 903.4(497.5) STARI GRAD

Izvorni znanstveni članak

*Original scientific paper*

Primljeno: 1997-12-17

*Received*

Autor u ovom članku prikazuje osnovne karakteristike pretpovijesnog naselja Starog Grada na mjestu kasnijeg Pharosa. Pritom opisuje i pretpovijesna nalazišta i nalaze u okolici Staroga Grada, pa se okupljanjem tih podataka pokazuje da je, s obzirom na geomorfološka svojstva položaja Staroga Grada, tu vjerojatno postojalo naselje već u neolitiku. Naime, pretpovijesni nalazi iz okolice Starog Grada, a osobito nalazišta Dračevica i Purkin Kuk, na to ukazuju, budući da se tu radi također o naseljima na otvorenom iz mlađeg neolitika.

Nalaz kamene sjekirice u arealu Pharosa, koja je zasad najraniji kronološki podatak, pokazuje da je tu postojalo naselje u neolitiku. Nalazi keramike iz željeznog doba 8.-4. st. prije Krista pokazuje uobičajene karakteristike željeznodobne keramike na liburnskom, odnosno dalmatinskom području. Neki metalni nalazi kao udice, fibula, dvojna igla omega tipa, imaju analogija sa sličnim nalazima materijalne kulture autohtonog stanovništva jadranskog prostora. Gradine i tumuli u okolici Starog Grada ukazuje na kultiviranu organizaciju prostora, kojemu je položaj Starog Grada bio središtem. Nalazi apulske geometrijske keramike, te antičke keramike iz 6. i 5. st. prije Krista potvrđuju komunikativnost toga naselja u tadašnjim jadranskim relacijama. Bitna stvar uočena još 1978. god. i potvrđena novijim istraživanjima ta je da se na čitavu arealu Pharosa pokazuje paljevinski sloj debljine 20-40 cm, koji ujedno očitava da je autohtono naselje bilo srazom uništeno osnutkom i izgradnjom helenističkog Pharosa. Sličan primjer je uočen i u Trogiru.

Ovi arheološki podaci cjelovitije upotpunjuju povijesne podatke (Diodor) o osnutku Pharosa i dramatici tadašnjih događaja. Nakon obradbe pretpovijesti Pharosa i Traguriona, s nizom arheološki relevantnih podataka za početak 4. st. prije Krista, očigledno da je osnivanje helenističkih polisa u srednjoj Dalmaciji išlo nasilnim putem i da je to bio zamašan strateški projekt u onodobnim povijesnim prilikama, o čemu svjedoče i povijesni i arheološki podaci, osobito na primjerima Pharosa i Traguriona.

U tom kontekstu uvijek se spominje i poznati natpis iz Pharosa, *CIG II*, 1837c, o Jadasinima i Faranima, pa se ovdje donose i novi podaci o okolnostima nalaza tog natpisa. Natpis je bio pronađen oko 1810. god. pri gradnji temelja jedne kuće u

Starom Gradu. Tu je bio nađen i rimski natpis, *CIL* III, 3085 (10093), a ispod njega i srebrni novci. Prema arhivskim bilješkama autor donosi crtež tog natpisa, a ujedno donosi i crtež dosad neobjavljenog grčkog natpisa nađenog 1905. god. na položaju Taveinac u starigradskom polju.

Donedavno nije bilo pisano o pretpovijesti Pharosa iako je bilo podataka koji bi mogli ispuniti određene pretpostavke na tu temu. U ovom članku naznačit ćemo osnovno o prethelenističkom naselju Pharosa, ali je potrebno opisati i podatke koje imamo o pretpovijesnim nalazima u njegovu širem i okolnom području, koji ujedno upotpunjuju predodžbu i znanje o tom pretpovijesnom naselju. Naime, ti nalazi, od kojih su neki višeznačno kulturološki zanimljivi, bilježeni su još od prošlog stoljeća i bili su do najnovijeg vremena uglavnom zanemarivani. Tek sređivanjem tih nalaza ostvarivi su i lakši pristupi našoj temi, što smo slijedom vremena postupno i ostvarivali.<sup>1</sup> Međutim, bitan je bio moment koji sam uočio 1978. godine u samom prostoru Pharosa, a to je postojanje ranijeg kulturnog sloja, ilirskog i sloja paleži, tj. ilirsko-grčkog sloja.<sup>2</sup> To nam je potom omogućilo daljnja promišljanja na tu temu, koja su i kasnija, odnosno novija arheološka istraživanja i potvrdila, pa se s najnovijim nalazima može i mnogo konkretnije raspravljati o tom pretpovijesnom naselju.<sup>3</sup>

Sigurno da je plodno starigradsko polje, tj. područje kasnijeg agera, te prostor starigradskog zaljeva s pogodnim visinskim položajem na poluotoku, blizu izvorišta vode, gdje je bio smješten povijesni Stari Grad, bilo naseljeno još od rane pretpovijesti. To je područje geografski konvergiralo tom položaju kao logičnoj geomorfološkoj rezultanti formiranja probalnog naselja na zapadnoj strani velikog polja i na kraju dugog zaljeva.<sup>4</sup>

Od prošlog stoljeća bilježeni su pretpovijesni nalazi u okolici Starog Grada osobito radovima Š. Ljubića i G. A. Botterija, ali mnoge od tih zabilješki imaju općeniti karakter, bez preciznijih podataka o mjestima i svojstvima nalazišta.<sup>5</sup> Tako je pak registrirano nekoliko nalazišta kao Vrbanj, Dol, Stari Grad, ali dosta općenito, dok su ipak vrlo zanimljivi podaci za dva nalazišta, a to su Dračevica i Purkin Kuk ponad Starog Grada.<sup>6</sup> Ipak ti nalazi topografski označuju areal okolnog

<sup>1</sup> N. PETRIĆ, 1975; N. PETRIĆ, 1976; N. PETRIĆ, 1979.

<sup>2</sup> N. PETRIĆ, Izvještaj o arheološkom uviđaju u Starom Gradu. Arhiv CZZKB, Hvar, br. 274/78, 3. 1. 1979.: "Naime, vidi se u presjeku nekoliko kulturnih slojeva. Ilirsko-grčki na dnu, na njemu sloj paleži (gara) s izmiješanom keramikom, te rimskom koja se nastavlja i iznad. Iznad sloja gara je deblji sloj školjaka i puževa, a iznad toga zemlja s ponekim fragmentom keramike ispremiješanima od obrađivanja vrta. Kod ovog presjeka je arheološki i povijesno najzanimljiviji sloj paleži koji se proteže u svoj dužini sonde i pokazuje da je Faros u određenom vremenskom razdoblju doživio paljevinu." Citat sasvim dovoljan za bitnu opservaciju, međutim B. KIRIGIN, 1991, 33, bez mojeg znanja objavljuje širi izvod iz tog mog izvješća, iako je valjda lako razumljiva razlika između radnog internog izvješća i objavljenog podatka u razmaku od 1978. do 1991. godine!

<sup>3</sup> M. KATIĆ, 1996; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1996.

<sup>4</sup> M. HERAK - S. MARINČIĆ - A. POLŠAK, 1976.

<sup>5</sup> Š. LJUBIĆ, 1881; Š. LJUBIĆ, 1882; Š. LJUBIĆ, 1889; G. A. BOTTERI, 1882.

<sup>6</sup> Š. LJUBIĆ, 1881; Š. LJUBIĆ, 1882; Š. LJUBIĆ, 1889; G. A. BOTTERI, 1882; Š. BATOVIĆ, 1955, 388, spominje pretpovijesne predmete iz Vrbanja i Staroga Grada koji se nalaze u Arheološkom muzeju u Zadru. Neki artefakti iz Vrbanja i Dola nalaze se u Arheološkoj zbirci Dominikanskog samostana u Starom Gradu.

područja Starog Grada, što bi, da je istraživanja, bilo i potpunije potvrđeno, a dotadašnje sam nalaze bio svojedobno prikazao u radu iz 1976. godine.<sup>7</sup> Nije nezanemariv ni podatak iz početka stoljeća da je u polju iza crkve sv. Nikole u Starom Gradu bila nađena "prehistorična šupljina."<sup>8</sup> Grga Novak je 1959. godine opisao gradinu Gračišće na ulazu u starigradski zaljev.<sup>9</sup> Godina 1967.-69. bili su opisani tumuli i nalazi u njima na Priku, sa sjeverne strane uvale Starog Grada, što sam s ostalim nalazima tumula i gradina na otoku, nakon stogodišnjih istraživanja, okupio i sistematizirao u radu "Hvarski tumuli."<sup>10</sup> Godine 1978. izvjestio sam o prethelenističkom sloju Pharosa.<sup>11</sup> Od 1979. godine M. Zaninović je istraživao gradinski objekt na Purkin Kuku, te opisao gradinu Glavica sa sjeverne strane Starog Grada.<sup>12</sup> Posljednjih godina vršenim arheološkim istraživanjima u Starom Gradu nađeni su prethelenistički pretpovijesni slojevi i nalazi na prostoru Pharosa, pa je M. Katić pokušao i ukratko opisati to prethelenističko naselje.<sup>13</sup> To bi bio sažeti pregled osnovnih podataka o pretpovijesnim nalazima u Pharosu i njegovu okolnom području, pa se okupljanjem tih podataka može nešto konkretnije sada reći o toj temi.

Lokalitet Dračevica u starigradskom polju pretstavlja neolitičko-eneolitičko nalazište na otvorenom gdje je 1880. godine bila nađena množina kamenih artefakata.<sup>14</sup> Nije bilo zabilježeno da je nađeno i keramike, što i ne treba čuditi s obzirom na tadašnji stupanj razvoja pretpovijesne arheologije, kada se pri opisima nalaza počesto zanemarivala keramika, kao što nije detaljnije opisano i samo nalazište. Prema G. A. Botteriju i Š. Ljubiću bili su nađeni "komad čekića s rupicom za držak smeđe boje, komad tesle crvenkaste boje, komad isto s rupicom za držak, s jedne strane na način sjekirice, a s druge čekića, boje crnkaste, komad žrvnja, nekoliko kuglica za pračku itd., a ove godine ciela tesla od hruste mal ne mramorne, posvema uglađena i pravilna, sa mrljama, dva ručna dlijeta i neka vrst blanje sve to na jednom kupu."<sup>15</sup> Ovi artefakti su izrazito kvalitetne izradbe, a sličnih je bilo nađeno u Ražancu kod Zadra, također neolitičko-eneolitičkom nalazištu na otvorenom, a osobito su primjerene analogije s nalazištem Lisičići.<sup>16</sup> Ovi artefakti s nalazišta Dračevica pokazuju izrazite karakteristike mlađeg kamenog doba i eneolitika.<sup>17</sup> Dakle, za našu temu ovo je zanimljivi primjer

<sup>7</sup> N. PETRIĆ, 1976, 217-225.

<sup>8</sup> P. KUNIČIĆ, 1925, 8.

<sup>9</sup> G. NOVAK, 1959, 321-322.

<sup>10</sup> N. PETRIĆ, 1979, 73. Međutim, B. KIRIGIN, 1993, 192, citirajući taj moj rad, pripisuje meni rečenicu "ili je pak dan općenito zaključak da je plodno polje bilo značajno za lokalno stanovništvo, dok se za tumule ispod Glavice (koje nisu istražili arheolozi) kaže da su imali grobove za zgrčeni i ispruženi pokop", što ja, naravno, nisam nigdje tako napisao!

<sup>11</sup> Vidi bilj. 2 u ovom radu.

<sup>12</sup> M. ZANINOVIĆ, 1984; M. ZANINVIĆ, 1984b.

<sup>13</sup> M. KATIĆ, 1996.

<sup>14</sup> Š. LJUBIĆ, 1882; G. A. BOTTERI, 1882.

<sup>15</sup> Š. LJUBIĆ, 1882, 89-90; N. PETRIĆ, 1976, 218.

<sup>16</sup> Š. LJUBIĆ, 1888, T. I; A. BENAC, 1958, T. I-II.

<sup>17</sup> Pored Ražanca i Lisičića ima sličnih primjeraka i na sinjskom području, što će sve jednom trebati cjelovitije obraditi. Predmeti se nalaze u Arheološkoj zbirci dominikanskog samostana u Starom Gradu.

neoneolitičkog nalazišta, odnosno naselja na otvorenu prostoru u starigradskom polju u blizini Staroga Grada.

Još zanimljivijim nam se čine nalazi kremenih artefakata na Purkin Kuku, gradinskom položaju, kota 276, poviše Staroga Grada, s njegove južne strane.<sup>18</sup> To je inače plato na kojem je tijekom stoljeća opstojao gradinski obrambeno-izvidnički objekat Pharosa i njegova područja.<sup>19</sup> Godine 1878. je Š. Ljubić, vršeći pokusno istraživanje, bio našao pretpovijesne keramike, "jedno kameno korito, dva odlomka žrvna itd.", a 1879. godine su na metar dubine bila nađena tri kremen artefakta, od kojih dva lijepa primjerka dugoljastih noževa dobre izradbe (T. I.).<sup>20</sup> Upravo ta dva lijepa primjerka noževa zahvalna su za preciznije tipološko i kronološko određenje, budući da su takovi istovjetni ili slični primjerci nađeni na dalmatinskim neolitičkim nalazištima Danilo, Bribir, Lisičić, Markova i Grapčeva spilja u slojevima srednjeg i mlađeg neolitika.<sup>21</sup> Tako dobre analogije pokazuju da ovi lijepi primjerci noževa, nađeni na Purkin Kuku, potvrđuju vrlo ranu naseljenost tog položaja, te da se tu radi o nalazištu na otvorenu iz razdoblja mlađeg neolitika, i to na uzvišenu položaju iznad Staroga Grada. Dakle, ti primjerci ujedno pokazuju neposrednu naseljenost najbliže okolice Starog Grada već od mlađeg neolitika. Stoga je bilo i očekivati ranu naseljenost samog prostora klasičnog Pharosa s obzirom na njegova geomorfološka svojstva na mjestu na kojem se nalazio. U arealu Pharosa svakako treba spomenuti i gradinu Gračišće - Lompić na ulazu u starigradski zaljev koja je također vrlo ranog postanja, što bi bilo i razumljivo s obzirom na njen pomorski strateški značaj i položaj.<sup>22</sup> Naime, tristočinjak metara udaljena od ove gradine nalazi se spilja Smokvina gdje su utvrđeni nalazi neolitičke keramike hvarske kulture.<sup>23</sup> Na gradini je bilo nađeno pretpovijesne do helenističke keramike, a osobito je značajno da je bilo nađeno i primjeraka apulske geometrijske keramike.<sup>24</sup> Položaj gradine Gračišće - Lompić s pomorskom funkcijom na ulazu u starigradski zaljev pokazuje ujedno značaj naseljenog prostora u samom zaljevu u vrlo ranom razdoblju pretpovijesti. Gradina Glavica sa sjeverne strane uvale Staroga Grada svojom obrambenom funkcijom također potvrđuje organizirano i kultivirano prostorno uređenje starigradskog naselja,<sup>25</sup> kao i tumuli podno te gradine, na predjelu Priko.<sup>26</sup> Svi ti pokazatelji i podaci koje smo sažeto opisali jasno pokazuju kultivirani prostor naseljenosti okolice Starog Grada još od neolitika, pa se sličan arheološki sadržaj mogao očekivati i na prostoru samog Pharosa, što je istraživanjima i potvrđeno.

Opisujući istraživana nalazišta u prostoru Pharosa pri pojedinom nalazištu samo se osnovno spominje da je nađen i "ilirski sloj s pretpovijesnom keramikom"

<sup>18</sup> Š. LJUBIĆ, 1881, 4-6, T. V, 2-4; Š. LJUBIĆ, 1889, 27-28, 30, T. II, 5.9.

<sup>19</sup> M. ZANINOVIĆ, 1984.

<sup>20</sup> Š. LJUBIĆ, 1881, 5-6.

<sup>21</sup> J. KOROŠEC, 1959, T. 7/2, 3, T. 8/1, 2; J. P. KOROŠEC, 1974, T. I, 14, T. II, 3, 5; A. BENAC, 1958, T. III, 1-4, 6, 10, 14; G. NOVAK, 1968, T. 27/12, 13; G. NOVAK, 1955, T. CCXI.

<sup>22</sup> G. NOVAK, 1959.

<sup>23</sup> N. PETRIĆ, 1976, 217.

<sup>24</sup> G. NOVAK, 1959, 322; N. PETRIĆ, 1979, 72-73; M. NIKOLANCI, 1989, 38; N. PETRIĆ, 1993, 218.

<sup>25</sup> M. ZANINOVIĆ, 1984b.

<sup>26</sup> N. PETRIĆ, 1979, 73.

što je važno iz topografskih razloga i s obzirom na areal pretpovijesnog naselja.<sup>27</sup> Slično i M. Katić poopćava da je autohtono naselje nastalo u 5. st., a za keramički materijal kaže da "nije pogodan za šire komparativne analize, niti je kronološki indikativan", te da "takva materijalna slika, kao kronološki reper, može biti važna samo u užem hvarskom kontekstu."<sup>28</sup> Bitna je ipak u svemu činjenica da je utvrđeno i s dostatno arheološke građe potvrđeno postojanje autohtonog naselja na prostoru kašnjeg Pharosa, pa ću u tom smislu dati i neke svoje naznake o tom naselju.

Od zadnjih godina istraživanih lokaliteta u Starom Gradu, osobito je zanimljivo, budući da se tu i najopsežnije radilo, nalazište kod Sv. Ivana, odnosno prostor istočnog bedema Pharosa. Tu je zasad nađen i kronološki najraniji arheološki podatak, tj. lijepo glačana i oblikovana trokutasta sjekirica zelene boje (T. II., 1.), dimenzija 6 x 3,5 cm.<sup>29</sup> Sjekira po svojim svojstvima jednako može pripadati neolitiku i eneolitiku. Može se pretpostaviti da je ona tu sekundarno nađena u kasnijim razdobljima, međutim ipak mi se čini da je ona pokazatelj postojanja neolitičkog naselja na prostoru Staroga Grada. Na tu nas vjerojatnost potiču i ostali neoneolitički nalazi u okolici Staroga Grada, a osobito nalazišta Dračevica i Purkin Kuk, koje smo prije opisali. Moje je mišljenje da je na prostoru Staroga Grada opstojalo naselje već u neolitiku i eneolitiku za što su osobite pretpostavke geomorfološka svojstva njegova položaja u prostoru ovog dijela otoka, kao i okolni nalazi, te za sada i ovaj jedinstveni nalaz sjekirice. Zgodan je u tom smislu i primjer Trogira gdje smo ustanovili kulturni slijed njegove naseljenosti već od eneolitika.<sup>30</sup> Također i primjer bliskoga grada Hvara, gdje se također taj slijed očituje već od neolitika.<sup>31</sup> Uostalom, taj rani pretpovijesni sloj od neolitika do željeznog doba pokazuju i naselja duž jadranske obale sličnih geomorfoloških karakteristika kao što su Trogir, Zadar, Nin, Osor, Pula, Poreč, te niz priobalnih nalazišta uz istarsku obalu.<sup>32</sup> Vjerujem da će buduća istraživanja to još i bolje potvrditi, a zasad smatram potrebnim i ovoliko naznačiti.

U Starom Gradu zatim slijede nalazi keramike iz željeznog doba. Za sad je malo toga objavljeno ali se po nekim primjerima ipak može reći da je to uglavnom uobičajena keramika željeznog doba na liburnskom, odnosno dalmatinskom prostoru. Primjerci nađene keramike pripadaju razdoblju od 8. do 4. st. prije Krista. U tom je smislu zanimljiv i primjerak pitosa s pravilnim rasporedom trakastog ornamenta izvedenog ubodima, a koja ornamentika ima analogija na liburnskom području u navedenu razdoblju (T. II., 2.).<sup>33</sup> Također i keramika s lunulastim drškama, čestim motivom na keramici tijekom željeznog doba, pa se i starigradski primjerak (T. III., 1.) koji ima adekvatnih analogija, može približno datirati u 6.-4.

<sup>27</sup> J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1996, 73, 80, 84, 92, 94, 98, 104, 106, 108, 111; V. KOVAČIĆ, 1989, također je bilo nađeno te keramike.

<sup>28</sup> M. KATIĆ, 1996, 51. "U doba 5. i početka 4. st. kad datiramo prapovijesno naselje u Starom Gradu na Hvaru.

<sup>29</sup> J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1996, 63.

<sup>30</sup> N. PETRIĆ, 1992.

<sup>31</sup> N. PETRIĆ, 1979, 77; N. PETRIĆ, *Pretpovijest grada Hvara* (u tisku).

<sup>32</sup> K. MIHOVIĆ, 1995.

<sup>33</sup> Š. BATOVIĆ, 1980, T. VIII, 1-3; J. P. KOROŠEĆ, 1980, sl. 15/1, sl. 17/3, T. XI-XIII.

st. prije Krista<sup>34</sup> Za dvije lijepo oblikovane zdjele (T. III., 2.-3.) s vodoravnim drškama, s obzirom na kontekst nalaza u koji sam imao uvid, vjerujem da pripadaju razdoblju 5.-4. st. prije Krista, iako je takav oblik ručki karakterističan za cijelo željezno doba. Oblika željeznodobne keramike ima još pa vjerujem da će se ubuduće moći cjelovitije prikazati taj dio materijalne kulture pretpovijesnog naselja Pharosa. Već smo spomenuli nalaze apulske geometrijske keramike na gradini Gračišće - Lompić, pa spominjem i fragment te keramike, žućkaste boje, koji je bio nađen u pretpovijesnom sloju u Starom Gradu, ali to nije evidentirano, pa smatram to važnim napomenuti s obzirom na nalaze te keramike u srednjoj Dalmaciji i u gradu Hvaru.<sup>35</sup> Također je već bilo objavljeno nalaza atičke keramike iz Staroga Grada što je potvrđeno i novijim nalazima, koji ujedno cjelovitije upotpunjuju areal difuzije te keramike tijekom 6. i 5. st. u Dalmaciji.<sup>36</sup>

Od objavljenih nalaza za nekoliko zanimljivih primjeraka kao što su fibula, udica, ukrasna dvojna igla, samo se navodi "grčko doba."<sup>37</sup> Međutim, tu se radi o predmetima koji pripadaju autohtonom naselju. Tako npr. starigradska fibula ima adekvatnu analogiju sa srebrnom istovjetnom fibulom s kompleksnog nalazišta Gorica, a dvojna igla omega tipa je primjerak poznat u kulturi ovih krajeva od 6. do 4. st. prije Krista(T. IV., 5.).<sup>38</sup>

Osobito je zanimljiv nalaz četiri brončane udice s čime se broj primjeraka ovih nalaza na našoj obali znatno uvećava (T. IV., 1.-4.). Naime, za dvije udice iz Jagodnje Gornje Š. Batović navodi da "pretstavljaju jedine poznate primjerke u liburnskoj kulturi."<sup>39</sup> Dvije su brončane udice bile nađene i u Kringi u Istri.<sup>40</sup> Još u prošlom stoljeću bila je nađena udica i u tumulu kod grada Hvara, koji se nalaz može datirati od 8. do 6. st.prije Krista<sup>41</sup> Dakle, u ovom kontekstu vjerujem da i lijepi primjerci udica iz Staroga Grada doprinose boljem poznavanju materijalne kulture autohtonog stanovništva naše obale tijekom željeznog doba. Vjerojatno i nađeni kameni žrvnjevi pripadaju autohtonom naselju.

Tragovi arhitekture autohtonog naselja će se također naći, kao što to pokazuje zgodan i relevantan primjer na lokalitetu sjevernog bedema. Naime, "po sredini tog dijela bedema izašao je na vidjelo sjeverozapadni ugao jedne ranije građevine. Zidovi očuvani u temeljnoj stopi pružaju se već na živcu i poništeni su gradnjom bedema."<sup>42</sup> Taj je zid bio suhozidne gradnje prethelenističke tehnike i oblika, sličan poznatim primjerima autohtone arhitekture nađenim u Trogiru,

<sup>34</sup> Š. BATOVIĆ, 1970, sl. 15; J. P. KOROŠEC, 1980, sl. 18/2, sl. 22/11.

<sup>35</sup> N. PETRIĆ, 1993. Fragment je nađen na nalazištu 17; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1996, 106.

<sup>36</sup> B. MIGOTTI, 1986; M. KATIĆ, 1996; Š. BATOVIĆ, 1986; N. PETRIĆ, 1992; M. KATIĆ, 1996, 51, smatra da nalazi crnofiguralne grčke keramike "zajedno s ulomcima crvenofiguralne atičke keramike datiraju ilirsko naselje u Starom Gradu u razdoblje od početka 5. st. prije Krista do početka 4. st. prije Krista. Naselje je imalo svoj vrhunac razvoja tijekom 5. st. pr. Kr." Vjerojatnije je da ta keramika predstavlja samo jednu od kulturno-kronoloških komponenti jednog kontinuiranog naselja, kao što je to uostalom i kod Trogira, Zadra i Nina.

<sup>37</sup> J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1996, 68, 103.

<sup>38</sup> Š. BATOVIĆ, 1986, 36, sl. 5/25, 26, sl. 8/6, sl. 9/24, 25; B. ČOVIĆ, 1987, 456, 458, T. L, 5, 26, T. LIII, 30.

<sup>39</sup> Š. BATOVIĆ, 1974, 218, T. 24/34, T. 36/4, 5.

<sup>40</sup> A. ŠONJE, 1966, 321, T. 6/12, 13.

<sup>41</sup> N. PETRIĆ, 1979, 71.

<sup>42</sup> J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1996, 79.

Bribiru, Zadru i Ninu. U spomenutom opisu tog nalazišta ne spominje se, iz ne znam kojih razloga, da je uz bedem i taj zid, do živca kamena, bio također nađen paljevinski sloj s ilirskom keramikom, što sasvim konkretno upotpunjuje kronološki i povijesni slijed tog naselja početkom 4. st. prije Krista, s obzirom na poznate događaje o osnutku Pharosa. Naime, na svim istraženim mjestima gdje su utvrđeni nalazi prethelenističkog naselja uočen je sloj gareži približne debljine 20-40 cm.<sup>43</sup> Naravno, taj sloj gareži je pokazatelj da je to pretpovijesno naselje u određenu momentu doživjelo paljevinu, odnosno kako to zorno pokazuje i netom izneseni arhitektonski primjer, da je bilo uništeno. To smo konstatairali od 1978. godine, a daljnja istraživanja su potvrdila fakat koji se danas može jasnije definirati.<sup>44</sup> Prema svim do sada raspoloživim arheološkim podacima očito je da je autohtono prethelenističko naselje bilo srazom uništeno dolaskom Parana i osnutkom Pharosa koji se potom izgrađuje na mjestu autohtona pretpovijesnog naselja.<sup>45</sup>

Ovi arheološki podaci sigurnije i cjelovitije upotpunjuju povijesne podatke (Diodor) o osnutku Pharosa i o dramatici tadašnjih događanja, pa se na ovom primjeru dakle zgodno nadopunjuju povijesni i arheološki podaci.<sup>46</sup> Ovdje bih htio još istaknuti da sličan primjer imamo i u Trogiru, gdje se kod autohtonog naselja u određenu trenutku također pokazuje paljevinski sloj, nad kojim se onda nastavlja život i gradnja helenističkog Traguriona.<sup>47</sup> Nakon obradbe pretpovijesti Pharosa i Traguriona, s nizom arheološki relevantnih podataka za početak 4. st. prije Krista i osnutak helenističkih polisa u srednjem Jadranu, vjerujem da će se kombiniranim arheološkim, povijesnim i filološkim pristupom toj tematici moći još dosta toga smislenije i detaljnije dopisati i pojasniti.<sup>48</sup> Bilo bi zgodno u tom smislu arheološki proučiti i Epetion, Stobreč gdje je također moguće očekivati postojanje predepetičkog autohtonog naselja, kao i cjelovitije razmatrati prethelenističko razdoblje Isse. Za sada je očigledno da je osnivanje helenističkih polisa u srednjoj Dalmaciji išlo nasilnim putem i da je to bio zamašan strateški projekt u onodobnim povijesnim prilikama, o čemu svjedoče i povijesni i arheološki podaci, a tako rječito primjeri Trogira i Pharosa, kako smo to osnovno opisali prema dosadašnjim arheološkim pokazateljima.

U tom kontekstu uvijek se spominje i poznati natpis iz Pharosa, *CIG II*, 1837c, o Jadasinima i Faranima, pa ovdje usputno nadodajem neke nove podatke o tom natpisu.<sup>49</sup> Naime, sad znam mjesto, približnu godinu i okolnosti nalaza tog znamenitog natpisa pa ćemo to ukratko ovdje spomenuti. Natpis je bio nađen pri gradnji temelja jedne kuće u Starom Gradu oko 1810. godine, gdje je također bila

<sup>43</sup> M. KATIĆ, 1996, 51. Naravno, zavisno i od konfiguracije terena.

<sup>44</sup> M. KATIĆ, 1996, 52-53.

<sup>45</sup> To je mišljenje i M. KATIĆA, 1996, 52, "ilirsko naselje u starigradskoj uvali napadnuto je i spaljeno, kako su to pokazala arheološka istraživanja."; B. KIRIGIN, 1993, 193, pak, rezonira da "Iako zasad nemamo preciznijih kronoloških repa, ipak se može reći da Parani nisu došli na nenaseljen teritorij i da je nekakva nagodba morala postojati".

<sup>46</sup> M. SUIĆ, 1981; S. ČAČE, 1994.

<sup>47</sup> N. PETRIĆ, 1992. U tom članku to nismo bili dovoljno naglasili budući da je to prvi od članaka koje imamo o pretpovijesti Trogira.

<sup>48</sup> M. SUIĆ, 1981; M. NIKOLANCI, 1989; S. ČAČE, 1994.

<sup>49</sup> J. BRUNŠMID, 1898, 16; M. SUIĆ, 1981, 127-128; S. ČAČE, 1994, 48-52.

nađena i stela s rimskim natpisom, *CIL* III 3085 (10093), a ispod nje srebrni novci, kako to proizlazi iz pisma od 1818. godine.<sup>50</sup> Ta je stela s natpisom bila potom ugrađena u zid te kuće, a zatim zagubljena, ali nam je ostala zabilježena u crtežu koji također ovdje objavljujem (T. VI., 2.).<sup>51</sup> Također ovdje prilažem osnovno i dosad neobjavljeni grčki natpis nađen 20. 10. 1905. godine na položaju Taveinac u starigradskom polju, prema crtežu iz istog arhiva (T. VI., 1.), pa tako slikovito upotpunjujem ovaj prikaz pretpovijesti Pharosa, o čemu ćemo, vjerujem, još cjelovitije pisati.<sup>52</sup>

## LITERATURA

- BATOVIĆ, Š., 1955. - Šime Batović, Neolitski tragovi u sjevernoj Dalmaciji, *RIJAZUZA*, 2.
- BATOVIĆ, Š., 1970. - Šime Batović, Istraživanje liburnskog naselja u Ninu 1969. godine, *Diadora*, 5.
- BATOVIĆ, Š., 1974. - Šime Batović, Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture, *Diadora*, 7.
- BATOVIĆ, Š., 1980. - Šime Batović, Istraživanje prapovijesti u Bribiru, *Diadora*, 9.
- BATOVIĆ, Š., 1986. - Šime Batović, Dalmatska kultura željeznog doba, *RFFZd*, 25(12).
- BENAC, A., 1958. - Alojz Benac, *Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica*, Sarajevo.
- BOTTERI, G. A., 1882. - G. A. Botteri, *Notizie del campo preistorico del periodo neolitico*, *BASD*, 5.
- BRUNŠMID, J., 1898. - Josip Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Wien.
- ČAČE, S., 1994. - Slobodan Čače, Prilozi raspravi o osnivanju grčkih naseobina na Jadranu u 4. stoljeću pr. Kr., *RFFZd*, 33(20).
- ČOVIĆ, B., 1987. - Borivoj Čović, Srednjodalmatinska grupa, *PJZ*, 5.
- HERAK, M. - MARINČIĆ, S. - POLŠAK, A., 1976. - Milan Herak - Stanko Marinčić - Ante Polšak, Geologija otoka Hvara, *AG*, 9, 1.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, J., 1996. - JAsna Jeličić- Radonić, Pharos - antički grad, *Katalog Pharos*, Zagreb.
- KATIĆ, M., 1996. - Miroslav Katić, Ilirsko naselje u Starom Gradu, *Katalog Pharos*, Zagreb.
- KIRIGIN, B., 1991. - Branko Kirigin, Faros - prilozi topografiji antičkog grada, *Diadora*, 13.
- KIRIGIN, B., 1993. - Branko Kirigin, Starogradsko polje od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, *Mogućnosti*, 1-2.
- KOROŠEC, J., 1959. - Josip Korošec, *Neolitska naseobina u Danilo Bitinju*, Zagreb.

<sup>50</sup> To su podaci iz pisma od 5. 3. 1818. godine mons. N. Zudeniga, kaptolskog vikara u Hvaru, Franji Appendiniju u Dubrovnik, a koje se nalazi u arhivu Petra Nisiteca u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku; S. PLANČIĆ, 1986, 84.

<sup>51</sup> To su podaci iz arheološko-povijesnih zabilježki "Notizie storiche" G. A. Botterija koje se čuvaju u Arhivu Dominikanskog samostana sv. Petra u Starom Gradu.

<sup>52</sup> Ovih nekoliko podataka ovdje samo osnovno donosim, budući da ćemo ih, uz još druge nalaze, cjelovitije prikazati u sljedećem radu o Pharosu.

- KOROŠEC, J., 1974. - Josip Korošec, Bribir i njegova okolica u prapovijesno doba, *Diadora*, 7.
- KOROŠEC, J., 1980. - Josip Korošec, Istraživanje na Bribirskoj glavici u Bribiru, *Diadora*, 9.
- KOVAČIĆ, V., 1989. - Vanja Kovačić, Stari Grad na otoku Hvaru, *AP*, 28.
- KUNIČIĆ, P., 1925. - Petar Kuničić, *Spomenica ženske pučke škole u Starom Gradu*, Sarajevo.
- LJUBIĆ, Š., 1881. - Šime Ljubić, Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji, *VHAD*, 3.
- LJUBIĆ, Š., 1882. - Šime Ljubić, Novo otkriće predmeta iz kamenite dobe na otoku Hvaru u Dalmaciji, *VHAD*, 4.
- LJUBIĆ, Š., 1887. - Šime Ljubić, Oris dosadašnjeg uspjeha u istraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji i nov prinos, *VHAD*, 9.
- LJUBIĆ, Š., 1888. - Spomenici osobita lika iz kamene dobe, otkriti u Dalmaciji, a sada u arkeol. muzeju u Zagrebu, *VHAD*, 10.
- LJUBIĆ, Š., 1889. - Šime Ljubić, *Popis arheologičkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu*, Zagreb.
- MIGOTTI, B., 1986. - Branka Migotti, Grčko-helenistička keramika iz Starog Grada na Hvaru, *VAMZ*, 19.
- MIHOVILIĆ, K., 1995. - Kristina Mihovilić, Školjić (Funtana) i tragovi prapovijesnih obalnih i otočnih lokaliteta Istre, *HA*, 26.
- NIKOLANCI, M., 1989. - Mladen Nikolanci, Paros, Pityeia i Anchiale u jadranskoj Iliridi, *VAMZ*, 82.
- NOVAK, G., 1955. - Grga Novak, *Prehistorijski Hvar. Grapčeva spilja*, Zagreb.
- NOVAK, G., 1959. - Grga Novak, Istraživanje spilje Ormanice i Markove i gradine Gračišće na otoku Hvaru, *Ljetopis*, 63.
- NOVAK, G., 1968. - Grga Novak, Markova spilja na otoku Hvaru, 4, *ARR*, 6.
- PETRIĆ, N., 1975. - Nikša Petrić, Arheološka istraživanja otoka Hvara, *HZb*, 3.
- PETRIĆ, N., 1976. - Nikša Petrić, Arheološke bilješke s Hvara, *HZb*, 4.
- PETRIĆ, N., 1979. - Nikša Petrić, Hvarski tumuli, *VAHD*, 72-73.
- PETRIĆ, N., 1992. - Nikša Petrić, Prapovijest Trogira, *Diadora*, 14.
- PETRIĆ, N., 1993. - Nikša Petrić, Finds of Apulian geometric Pottery in central Dalmatia, *Taras*, 13, 1-2, Taranto.
- PLANČIĆ, S., 1986. - Stijepo Plančić, *Inventar arhiva Profesora Petra Nisitea*, Stari Grad.
- SUIĆ, M., 1981. - Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar.
- ŠONJE, A., 1966. - Ante Šonje, Prehistorijski nalazi poslije drugog svjetskog rata u Poreštini, *JZ*, 6.
- ZANINOVIĆ, M., 1984. - Marin Zaninović, New Contributions to the Archaeology of Pharos, *VAHD*, 77.
- ZANINOVIĆ, M., 1984b. - Marin Zaninović, Gradina u luci antičkog Pharosa, *OA*, 9.



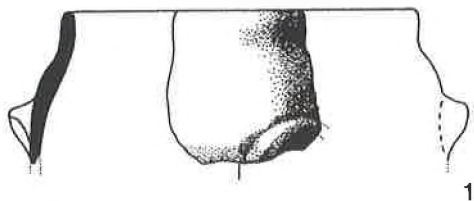
1



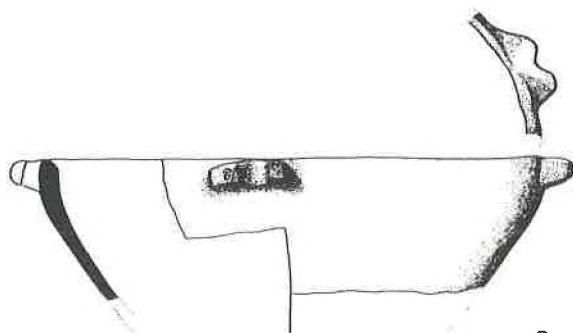
2

T. II. Stari Grad. 1, Kamena sjekira, neolitik. 2, Keramički pitos.

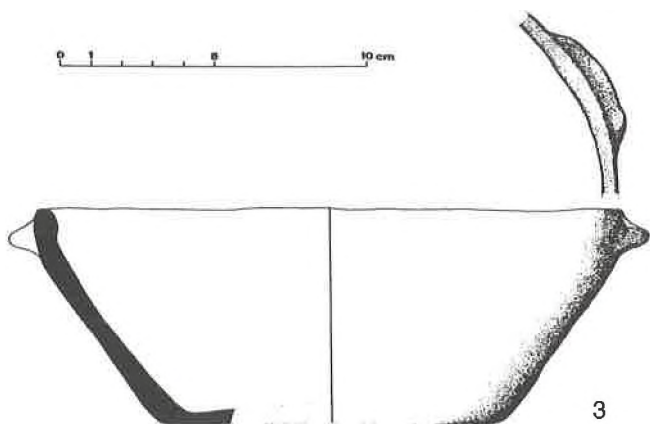
T. 2. Stari Grad. 1, stone axe, Neolithic age. 2, ceramic pythos.



1



2



3

T. III. Stari Grad. 1-3, željeznodobna keramika.

*T. III. Stari Grad. 1-3, Iron age ceramics.*



1



2



3



4



5

T. IV. Stari Grad. 1-4, Brončane udice. 5, Brončana dvojna igla "omega" tipa.

*T. IV. Stari grad. 1-4, bronze fish-hooks. 5, bronze double needle of the "omega" type.*

*Espresso da un foglio scritto dal Gio: Marzif: in stile Pederigo in il. Cap. di  
Sina el P. e. e. apparsi in V. e. V. con data 5. Marzo 1818*

*Brigij*

D. R.

*Sono dieci anni che ho  
vetro con lapide (a pila  
recalca) e sotto questa trovo  
monete d'argento, e ho fatto  
la vostra invenzione, dopo  
la poi di lapide impend  
la nuova della cosa da  
lei subornata, e p. p.  
E, in al primo Paper*

CAETEN

AE ERMIO

CV PATR

POS

I  
N

*1. B  
Parrebbe, se si  
fate della facis  
l'ordine p. p. p.  
no le contropunte  
due lettere, ma  
in forte non fare  
che di p. p. p.  
Anzi p. p. p.  
in contropunte  
ma tirate in un  
na linea.*

*Brigij*

*„Nella parte della fonda resta detta di p. p.  
„ di altra parte: p. p. p.*

ΦΑΡΙΟΙ ΑΓΟΙΑΔ

AZIN ANKAITON

ΣΥΜΜΑΧΩΝΤΑΟΓ

NA.

T. V. Pismo od 5. 3. 1818. godine o nalazu grčkog i rimskog natpisa i srebrnog novca u Starom Gradu.

T. V. Letter dating March 5, 1818 concerning the finding of the Greek and Roman inscriptions and silver coins in Stari Grad.

